

М.І. КАРПЕНКО

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ
ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ
НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)**

Науково-методичний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого працівника народної освіти України
В. К. Матвійчука

2-ге видання, доповнене

Харків
«Право»
2017

УДК 344.13
ББК 67.9(4УКР)308
К26

*Рекомендовано до видання вченою радою Вищого навчального закладу
«Національна академія управління»
(протокол №4 від 31 серпня 2017 р.)*

Рецензенти:

С. Ф. Денисов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби Міністерства юстиції України;

С. І. Дячук – кандидат юридичних наук, доцент, заступник голови Святошинського районного суду м. Києва, підполковник юстиції запасу;

Г. М. Рябенко – військовий прокурор Центрального регіону України, державний радник юстиції 3 класу

Карпенко М. І.

К26 Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / М. І. Карпенко ; за заг. ред. В. К. Мар-війчука. – 2-ге вид., допов. – Харків : Право, 2017. – 318 с.

ISBN 978-966-937-236-9

У науково-методичному посібнику здійснено кримінально-правову характеристику злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), передбачених розд. XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Норми цього розділу у статтях 402–422, 425–435 КК України встановлюють, які суспільно небезпечні діяння у військовій сфері є злочинами та які покарання підлягають застосуванню до військовослужбовців, а також до військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів. Що стосується резервістів, то суб'єктами військових злочинів у разі їх вчинення вони будуть за умови виконання обов'язків служби у військовому резерві під час проходження підготовки чи зборів, перепідготовки, підвищення кваліфікації. Частинами 2 та 3 ст. 401 КК України передбачено, що за відповідними статтями розд. XIX Особливої частини несуть кримінальну відповідальність також інші особи, визначені законом. За співучасть у військових злочинах (організатором, підбурювачем, пособником) підлягають кримінальній відповідальності й особи, які не зазначені у ст. 401 КК України. Ураховано зміни до ч. 1 ст. 401 КК України на підставі Закону України від 16 березня 2017 р. № 1952-VIII. Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 серпня 2017 р.

Видання розраховане на всіх, хто вивчає кримінальне право, застосовує його правові норми та цікавиться проблематикою військових злочинів.

УДК 344.13
ББК 67.9(4УКР)308

© Карпенко М. І., 2016

© Карпенко М. І., 2017, доповнення

© Оформлення. Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-236-9

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Динаміка збільшення злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), передбачених розд. XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, протягом 2014–2015 рр. ще раз засвідчила надзвичайну суспільну небезпеку зазначених злочинів. За статистичними даними Генеральної прокуратури України, тільки за 2014 р. кількість вчинених військових злочинів зросла більше ніж в 11 раз (з 369 військових злочинів протягом 2013 р. до 4153 злочинів у 2014 р.). А в 2015 р. їх кількість збільшилась ще майже в 1,5 разу стосовно 2014 р. (із 4153 до 6213 військових злочинів).

Безумовно, що на цю негативну ситуацію із станом законності і правопорядку у військових формуваннях України суттєво впливає бойова обстановка, яка зберігається протягом тривалого часу на сході нашої держави. А також економічна і соціально-політична обстановка в суспільному житті країни, яка тривалий період часу, на жаль, не поліпшується. На фоні такої загальної ситуації правоохоронним органам держави, командирам і начальникам усіх рівнів доводиться докладати максимум зусиль для поліпшення стану військової дисципліни серед військовослужбовців.

Указані фактори змусили і законодавчий орган держави – Верховну Раду України використати свої можливості для більш ефективного законодавчого врегулювання питань юридичної відповідальності військовослужбовців за вчинені кримінальні правопорушення. Тому протягом 2014–2015 рр. були прийняті чотири закони, якими внесені відповідні зміни до розд. XIX Особливої частини КК.

Зокрема, законодавцем у 19-ти статтях розд. XIX Особливої частини Кримінального кодексу (402–405, 407–411, 413, 418–421, 425–

426¹, 428, 435) передбачені кваліфікуючі (вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану) й особливо кваліфікуючі обставини (вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці), за які передбачена підвищена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі до 5–15 років або довічне позбавлення волі за вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 404 Кримінального кодексу.

Від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них українських державних завдань із захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, що відповідно до ст. 17 Конституції України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

На військовослужбовців України покладається обов'язок неухильного дотримання законодавства у військовій сфері, Військової присяги, наказів командирів і начальників. Усе це багато в чому визначає специфіку та якість функціонування суспільних відносин у сфері несення або проходження військової служби, а також особливості й суспільну небезпеку правопорушень, у тому числі й військових злочинів, що на них посягають.

Для належного здійснення кваліфікації вчинених військових злочинів необхідна відповідна професійна підготовка фахівців, які здійснюють досудове розслідування у кримінальних провадженнях. Зараз цим займаються слідчі військових прокуратур, а в подальшому згідно із Законом України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII, яке є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції, слідчі органи Державного бюро розслідувань, крім злочину, передбаченого ст. 422 Кримінального кодексу.

Кваліфікація злочину дає можливість встановити відповідність вчиненого суб'єктами військових злочинів, передбачених ст. 401 Кримінального кодексу, суспільно небезпечного діяння складу, який описаний у кримінальному законі. І в цьому полягає її важливість, що стосується не тільки юридичної, але й соціально-моральної оцін-

ки вчиненого фізичною особою діяння. Разом з тим вірна кваліфікація військових злочинів має велике значення для зміцнення військового правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. Тому вчинений військовий злочин повинен бути кваліфікований відповідно до кримінального закону і будь-які відступи від цієї вимоги недопустимі.

Визначальну роль у реалізації правильності кваліфікації вчиненого військового злочину відіграє його кримінально-правова характеристика, елементами й ознаками якої є спрямованість злочину, суспільна небезпека, протиправність, винність, особа злочинця (суб'єкт злочину).

Підготовлений автором науково-методичний посібник «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» і буде сприяти реалізації цих питань.

Доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник
народної освіти України

В. К. Матвійчук

ПЕРЕДМОВА

У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х. М. Ахметшин, Ф. С. Бражнік, Н. В. Васильєв, А. А. Герцензон, Н. І. Загородніков, С. М. Іншаков, А. С. Кобліков, В. Н. Кудрявцев, В. І. Курляндський, Р. А. Лопухов, В. П. Маслов, А. А. Піонтковський, Є. В. Прокопович, А. С. Самойлов, А. А. Тер-Акопов, Б. С. Утєвський, В. М. Чхквадзе, В. П. Шупленков та ін.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяли увагу такі вчені, як: Г. В. Андрусів, В. М. Білоконеv, П. П. Богущкий, В. П. Бодаєвський, В. В. Бондарев, В. О. Бугаєв, В. К. Гришук, В. С. Давиденко, С. Ф. Денисов, С. І. Дячук, В. І. Касинюк, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалєвська, Ю. Б. Курилюк, В. В. Кухар, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Є. Б. Пузирєвський, О. М. Сарнавський, М. М. Сенько, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, Г. І. Чангулі та ін.

Норми розд. XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) у статтях 401–422, 425–435 [46] встановлюють, які суспільно небезпечні діяння у військовій сфері є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до військовослужбовців, а також до військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів та інших осіб, визначених законом, що вчинили ці злочини.

Зокрема, військові злочини і покарання за них – це ті суспільні явища, які визначаються нормами кримінального права і передбачають кримінальну відповідальність. Саме тому суспільні відносини,

які виникають у зв'язку з вчиненням військових злочинів і застосуванням щодо цього відповідних покарань, і становлять предмет кримінального права у військовій сфері. Оскільки злочини проти встановленого порядку несення військової служби мають підвищену суспільну небезпеку для суспільних відносин і військового правопорядку у військовому середовищі, держава застосовує за їх вчинення якнайсуворіші примусові заходи – кримінальні покарання. В окремих випадках у порядку, передбаченому ст. 44, ч. 4 ст. 401 КК, суб'єкти суспільних відносин несуть дисциплінарну відповідальність за вчинення військових злочинів.

Крім того, згідно зі статтями 172¹⁰–172²⁰ Кодексу України про адміністративні правопорушення [41] передбачена адміністративна відповідальність за військові адміністративні правопорушення.

Зокрема, зазначеними статтями передбачена адміністративна відповідальність військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів за: відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведіння зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Згідно з ч. 4 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність» [41].

Застосування покарання – це метод правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину [152, с. 5].

Військовий правопорядок – інтегроване поняття, яке уособлює якісні результати правового регулювання у військовій сфері та характеризується найвищим нормативним рівнем урегульованості військових відносин, стабільним виконанням правових приписів, відсутністю дефектності у виконанні та дотриманні норм військового права [4, с. 333].

Предметом військових злочинів є інформація про склад військових злочинів, передбачених статтями 402–422, 425–435 КК, характеристика елементів та ознак кожного з них.

За період незалежності України щодо кримінально-правової характеристики військових злочинів були надруковані навчальні посібники 1995, 2006, 2011 рр. видання, підготовлено декілька змістовних коментарів до розд. XIX Особливої частини КК, зокрема 2003, 2005 рр., посібник «Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання» (2013) та інші публікації.

Протягом 2014–2015 рр. Верховною Радою України було прийнято чотири закони: «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 р. № 746-VII [80], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період» від 05.02.2015 р. № 158-VIII [81], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 р. № 194-VIII [82], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» від 07.04.2015 р. № 290-VIII [83], якими внесені відповідні зміни до розд. XIX Особливої частини КК.

Ураховуючи зазначене, здійснена кримінально-правова характеристика військових злочинів. За основу автором використана частина 1 видання 2013 р. (Карпенко М. І. Військові злочини: характерис-

тика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 472 с.). Зокрема, звернена увага, що більшість цих змін до розд. XIX Особливої частини КК України стосуються вчинення військових злочинів в умовах особливого періоду.

Автор висловлює щиру подяку шановним рецензентам С. Ф. Денисову, С. І. Дячуку, Г. М. Рябенку за корисні пропозиції та зауваження, урахування яких дало можливість поліпшити зміст науково-методичного посібника.

Розділ 1

ГЕНЕЗА ВІЙСЬКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, СИСТЕМА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Розвиток військового кримінального законодавства України

Вивчення витоків та історії розвитку законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів, варто розпочати з XI ст., коли в прадавньому збірнику законів Київської Русі «Руській Правді» було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок. Вимогою подальшого розвитку кримінального законодавства у воєнній сфері стала необхідність формування постійної і професійної армії.

Розвиток військового кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі тісно пов'язаний із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких упродовж багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше Російської імперії.

Лише з прийняттям першого Литовського Статуту [149] на Віленському сеймі Великого князівства Литовського 1529 р. вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності і створити «основний закон» держави у сфері земської оборони. У розділі II цього документа під назвою «О обороне земской» в усіх трьох редакціях (1529, 1566, 1588) було передбачено відповідальність за ухилення від військової служби.

Аналіз історії розвитку нашої держави в період XII–XVII ст. до моменту воз'єднання (8 січня 1649 р.) з «Московщиною» свідчить, що в зазначений період регулярної армії на території сучасної Укра-

їни не було. Тому й не було таких нормативно-правових актів, які передбачали б кримінальну відповідальність (у сучасному розумінні) за військовій правопорушення.

Як відомо з історії, у Київській Русі всі воєнні дії виконувала так звана княжа дружина, право служити в якій надавалося вільним особам за умов, що визначались особистою домовленістю з князем. Війська не було виділено в самостійну організацію. Під час небезпеки кожен, хто здатний тримати зброю, брав участь у захисті та активних бойових діях. Так тривало декілька сотень років.

Уперше постійні війська на території «всєя Русі» було засновано Іваном IV Грозним саме для зовнішньої охорони Московської держави, які отримали назву стрілецьких. Саме цей період ознаменувався зародженням перших військово-кримінальних правових актів, зокрема:

1) «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся воинской науки» (1621) – норми військово-кримінального характеру було розміщено в розділі «О статейной росписи пушкарей». Характеризувати ці правові норми можна як невизначені, погано структуровані, в яких було зроблено одну з перших спроб визначити дії, що називались військовими злочинами, та відповідний для того часу вид покарання за ці злочинні дії;

2) «Соборное уложение» царя Олексія Михайловича (1649) – у ньому було сформульовано не лише питання внутрішнього управління державою, але й зроблено перший розподіл злочинів «ратних людей» на групи (види). До *першої* групи можна віднести дії, які визначалися як військова зрада («сообщение неприятелю сведений о своей армии, переход на сторону неприятеля, сдача неприятелю города и т. п.»). До *другої* групи – злочини проти життя, здоров'я і гідності, заподіяні ратними людьми під час походів (убивства, згвалтування, заподіяння тілесних ушкоджень тощо). *Третьою* групою були злочини проти майна місцевих жителів і товаришів (крадіжка, грабіжництво, потрава, спустошення дворів і городів, захоплення хлібних запасів). Найпоширенішими покараннями за ці злочини були смертна кара (повішення, спалення, відрубання голови, утоплення тощо); «членовредительные» (відтин рук, ніг, вуха); тілесні (кнут і батоги) та інші покарання [161, с. 56–58].